

11 70

36

„Боротьбою здобудем ми право своє!“

6.75

Хто з чого живе?

Хто з чого живе?

Dickstein, Simon

Написав
С. Дікштайн.

I.

„Кожний чоловік живе з власної праці“. Чи се — так?

На перший погляд здасть ся, що воно й справді так. Раз — стільки про се говорять, пишуть в газетах, книжках, про се ми чули і в повієських казаннях; друге — то таки подібно до правди, що швець дійсно живе з шевства, кравець з кравецтва, учитель з учительства, що фабриканти також працюють, коли не руками, так головою, навіть міністри, королі, царі і ті хіба мало напрацюють ся, підписуючи різні папери!

Чи вже се так? Чи кожний чоловік живе з власної праці?

Вас певне дуже здивує, коли вам скажу, що се не так. Ні один чоловік не живе з своєї власної праці; не тільки королі та міністри, не тільки фабриканти та купці не живуть з власної праці; не живе також з своєї праці і загал працюючих ремісників.

Як би, наприклад, швець не тільки шив чоботи, але мав кусок землі, де заробляв би собі хліб, садив всяку городину; як би сам прав, сам ткав, сам шив собі хусте й одержу: одним словом, як би все, що йому потрібно, робив у своїй власній хаті, тоді ми могли-б сказати, що він живе дійсно з власної праці.

І давніше, скількасот літ тому воно дійсно так було — давніше, коли ще кожде місто мало свої власні великі ґрунти, коли сливе кожний ремісник був міським обивателем, мав право до тих ґрунтів. Тоді справді ремісники все, що їм було потрібно, виготовляли в себе дома, на своїй ділянці ґрунту, і справді жили з власної праці.

Але відомо, що тепер се не так. Ремісники не мають свого ґрунту, і швець наприклад може тільки шити чоботи і нічого більше. А чобітьми ані наїстись, ані напитись, ані в них одягнутись. Це саме можна сказати про кравців, столярів, мулярів. Кравець не може ні їсти ні пити своїх жупанів, а муляр з цегли не зварить собі обіда.

А що-ж в таким разі сказати про королів, міністрів і подібних людей? Сі не тільки ні в чім собі не вміють порадити, але самі й їсти не потрапляють; все їм треба подавати до рота.

Само шевство не нагодує і не напоїть шевця, як сама кравецька праця не взує кравця.

Хто ще міг би у нас сказати, що живе з власної праці — то селянини.

Він принаймні хліб, городину виробляє у себе дома: багато селян навіть самі собі роблять одяжу, хоча останніми часами те трапляється що раз рідше. Аджеж самі знаєте, що тепер вже господня з більшою охотою купить собі спідницю на ринку, ніж дома зробить, бо та й краща й зграбійніша й дешевша.

А що ви скажете, що в інших сторонах то навіть селяне майже нічого з потрібних їм річей в дома не виробляють?! Одні виробляють тільки вино, другі тільки лен, або тільки городину, а все, що їм потрібно чи то з їди, чи з одяжи, купують на ринку.

От як бачите, то ніхто, або майже ніхто не живе з власної праці.

Швець живе з праці кравця, муляра, столяра, селянина; кравець живе з праці шевця, столяра, селянина; селянин знов живе по трохи з праці кравця, шевця, столяра і т. д. Всі люди живуть не з власної праці, а з чужої — з праці інших людей.

„Але-ж кожний з них працює“ — відповісте мені на се: — „кожний з них, якби не працював, нічого би не мав“.

То правда! Але через це скажімо, що кожний не живе з власної праці а тільки зі своєї власної праці утримує себе.

Знаю, що на се ви могли б мені закинути: „не кийом то палкою. Не живють, а утримують ся; ніби то не все одно?“

Ні, не все одно і через що власне, зараз роз'ясню

Як би швець, кравець, орач справді жили з своєї праці, як би все, що їм потрібне, мали у себе дома, як давніше бувало, — то кожний з них міг би бути певний, що хоч і буде йому раз дільше, раз гірше, — все-ж з голоду не вмре і якось викрутить ся.

Але тепер зовсім инакше. Швець тільки шие чоботи. Шив їх як найбільше, щоб потім продати, як всякий инший товар. Як знайде кунца, то добре: продасть чоботи і мати-ме за що купити, що йому треба. А як не продасть? Як йому скажуть, що чобіт і так досить; як до його склепу не будуть приходити кунці? Що тоді? Хиба чоботи зварить дітям на вечеру; хиба чобітьми виплатить податок і заспокоїть лихварів, банки і т. д.?

Отже бачите, що утримуватись з власної праці і жити з власної праці не все одно.

Доки всі люди все, що їм треба було, робили у себе дома, доки мало продавали своїх виробів, доти можна було казати, що жилось з власної праці: але з того часу,

як люди почали що раз більш робити на продаж, що раз більш продавати чобіт, замків, столів, одежи, взагалі розмаїтих товарів, почали менше працювати дома на себе, а більше на других. І тепер варшавський швець шие чоботи для російського ремісника, англійський робітник кує цвяхи для варшавського шевця, а американський кольтоніст зробляє пашню для англійського робітника.

Отже з того часу, як на світі стало все більш товарів, ніхто не робить для себе, а всі роблять для других; ніхто не живе з власної праці, а з чужої, з праці інших людей.

II.

„Добре! Ніхто, значить, не живе з власної праці, а тільки утримується з власної праці. То вже повинна бути дійсна правда“.

Але де там! Богато ще де-чого можна про се сказати, а доки все вивімо, згодимось, що в тім, ніби кождий утримується з власної праці, є велика рація.

Кожний утримується з праці.

Але через що з праці? А через те, що як хто схоче продати який небудь свій виріб, чи чоботи, чи одежу, чи шклянку, чи ножа, то його вироби будуть оцінювати відповідно праці і платити муть також відповідно їй. Вияснимо се докладнійше. Нехай, скажемо, який небудь швець працював над чобітьми цілий день і потім дістав за них 10 ліктів полотна. В сім нема нічого незвичайного: працював і за працю дістав полотна.

Але здумайте собі на часину, що на світі є такий щасливий край, де чоботи падають з неба! Такого краю нема, але як би й був, то як ви думаєте, багато платили-б шевцєви за чоботи? Напевно нічого. Кажали-б, що за чоботи не варта нічого платити, що вони не варті жадної праці, що значить, кождий їх може мати даремне, і наш швець, що-б не вмерти з голоду, мусів би взятись до иньшої роботи.

І в нас чоботи не ростуть на деревах, але в нас є багато також річий, за які ніхто нічого не дістане, які нічого не коштують через те, що на них зовсім не пішло праці. Ні за воду з жерела, ні за пісок з річки ніхто нічого не платить, бо ніхто не приложив праці на те, що-б їх зробити і кождий може брати скільки схоче.

Але за те, чим більше яка небудь річ має в собі людської праці, тим більше вона має в собі, як кажуть, вартости, тим більше за неї дадуть. За локоть полотна дають більше, ніж за локоть перкалю. Через що? Через те, що локоть перкалю скорше і легше зробити; через те, що на нього менше треба положити праці, ніж на локоть полотна.

Золотий ланцюшок дорожчий від мідяного: — через що? Може через те, що золото краще блищить, ніж мідь, або через те, що воно більше важить? Ні, бо і мідяний ланцюшок може так само блищати і так само важити як і золотий, а через те, що золото трудніше знайти, що багатого, дуже багато треба праці — щоб його видобути з землі, через те значить, що на золотий ланцюшок більше пішло праці, ніж на мідяний.

Через те кожному ремісникови, шевцеви, кравцеви, пекареви, як платять за чоботи, за одягу, за хліб, то платять за працю, котра заможена в тих чоботах, в одязі, в хлібі. Коли треба годину часу на те, щоби зробити бохонець хліба і 10 годин на те, щоби зробити пару чобіт, то за пару чобіт можна буде дістати 10 бохонців хліба: бо праця, що міститься в чоботах, (чи як то кажуть, вартість чобіт) в 10 раз більша від праці, котра міститься в бохонцеві хліба, або від вартості хліба.*)

Коли за локоть сукна платять рубля, то через те тільки, що на виріб його (на годівлю овець, на пряденє вовни, на виріб в сукно і т. и.) треба стільки праці, скільки треба на виріб одного рубля (на відшукуванє срібла, на його спровадженє, на перероблюванє і т. и.), наприклад 10 годин. За аршин перкалю платимо тільки 10 копійок, бо на виріб його (на засїв, спрят вати, на її тканнє, фарбуваннє) треба в 10 раз менше часу, всього одну годину.

От через що можна говорити і писати, що швець, кравець, столяр, слюсар взагалі утримують ся з своєю власної праці. Всі вони вироблюють розмаїті річі, свої виробни вони виносять на продаж як товари і їм платять як раз стільки, скільки їх виробни містять в собі праці. А тож, чим більше ремісник працює, чим більше вложиться в товари своєю працею вартості, тим більше йому дадуть при продаваню, тим краще оплатиться його товар. „А що батини?“ — моглиб ви мені сказати: „почав говорити про те, як фабриканти і господарі затакують нашу працю, а тепер і сам, як вони, кажеш, що хто більше працює, той більше і заробить“.

Пождіть! Не спініть ся з закидами, а послухайте, що далі казати-му. По переду я казав, що чим більше ремісник вложиться праці в товар, тим більше за нього дістане. Швець за чоботи на подвійних підонвах і гарно пошиті більше дістане, ніж за чоботи як небудь знартачені. І то правда! Але щоби наш швець міг шити чоботи, мусить

*) Як би вас хто спитав, що таке вартість шклянки, чобота, сукні, то найкраща відповідь буде, що вартість то праця, котра міститься в тій шклянці, в тих чоботах, в тій сукні.

мати ремінь, начинє, мешканє, а на все те треба грошей. Слюсар коли захоче робити замки, також мусить найняти собі слюсарню, купити начинє і мусить якийсь час, поки не продасть своїх замків з чогось жити, — з готового гроша. Хто має гроші тому нічого. Упорядкує робітню, буде виробляти товари і потім буде їх продавати відповідно до їх вартости, відповідно до вложеної в них праці.

А що робити ме той, у кого нема грошей? Хто не може урядити собі робітні, хто не може виробляти жадних товарів, бо не має за що купити ні матеріялу, ні начиня? Що тоді? Що буде з чоловіком, коли він ні від кого не має й жадати не може помочи? — То дуже часто буває — а жити все якось треба; треба щось їсти, пити, в щось одягатись, десь мешкати. За наших часів, щобі купити що небудь на ринку, чи то їду, чи одєжу, треба мати або гроші, або товар на продаж. Наш робітник грошей не має, товарів мати не може, а щоб якось жити, мусить продатись — себе продати — стати наймитом, невільником; мусить наймитись на роботу.

Як се так „продатись“, як то стати „невільником“? Таж робота на фабриці, робота у майстра щєж не неволя. Аджеж і челядник і фабричний робітник — люди вільні; роблять, де їм подобаєть ся і доки їм подобаєть ся, і ніхто не має права їм приказувати.

Знаємо ми таку волю! Знаємо, як майстер пошихав своїми челядниками! знаємо, як на фабриках тисячі робітників мусять гнутись перед яким небудь ланцем — писарцем! Хиба вони сміють голос подати? Хиба сміють на грубіянство відповісти грубіянством? Хиба вони сміють противитись фабрикантови, коли він схоче зменшити щоденну плату, або увірвати що небудь з недільного зарібку? Ніколи не посміють, бо вони — невільники, бо вони знають, що хоч над ними і не стоїть фабрикант з батою, але стоїть над ними голод, страшнійший від батога. Чоловік, що продає свою працю, не може бути вільним. Він мусить мати над собою пана і має його. Тільки той — вільний, хто не потребує продаватись! А то дуже трудно. Робітник іде працювати на фабрику, бо мусить, бо не має свого власного начиня до праці, мусить, бо фабрикант має двох сприяючих йому помічників: перш усього військо й уряд, а потім голод. З такими ворогами трудна боротьба, а ще труднійша перемога, але правда і то, що хто не бореть ся, той нічого не має.

III.

Невільник чи не невільник, то все одно, — могиб ви мені відповісти. Річ не в тім, хто невільний, а хто вільний;

а в тім, чи то — правда, що кождий утримуєть ся з власної праці, чи то правда, що тільки з власної своєї праці можна збогатіти? „Знов скажу Вам — не спішіть ся! Зійдемо і до сього: мусимо все докладно розібрати“.

Всякий робітник, чи слюсар, чи столяр, чи кравець, чи швець, коли не має грошей, не має начиня, не має робітні, йде на улицю, що-б собі як небудь зарадити, щоб кому небудь продатись. Ранійше чи пізнійше він найде майстра або фабриканта, що його купить.

Через що-ж він його купує? Чи не через те, що йому сподобались очі робітника? Ні! А може стало йому шкода робітника — і він хоче йому помогти? Але де там. Він купив його, бо знає, що робітник вміє і може доглянути станка, кувати молотом, клепати підшви, одним словом через те, що він має робочу силу.

Коли фабриконт купує його, то думає єдино про те, чи є у робочого сила і чи він вміє робити; і як би у нього не було сеї сили — фабриконт не взяв би його й даремно; йому потрібна, дуже потрібна, тільки робоча сила. Для нього найперша річ, скільки заплатити за ту силу робочу.

Для нього в тім — заданє.

Не трудно зрозуміти, скільки треба заплатити за шклянку, за чоботи, за сорочку. Обчислюєть ся відповідно числу годин, вложених на виріб сих річей.

Нехай на те, щоб зробити шклянку, треба пів години праці, а на те, щоб зробити пару чобіт, треба 20 годин, щоб зробити тарілку — 1 годину. Нехай у нас за годину праці платять 10 коп. (бо в срібних десяти копійках також година праці.) Не трудно тепер вичислити, що коштує шклянка.

Як на неї пішло пів години праці, то коштує вона пять коп. Як на чоботи пішло 20 годин, то коштують вони 20 раз по 10 коп. або два рублі. Як на тарілку пішла година, то її коштує вона 10 коп. Але як обчислити, що коштує людина, скільки заплатити за її силу? Чи годить ся цінити людину, як товар?

Чи годить ся, чи ні — то дарма! Досить, що є так, що сила людини цінить ся, як товар. Уявім собі, що на цілий день купують робітника, себ то його робочу силу. Уявім далі, що сеї робітник, щоби жити і працювати, щоби підтримати свою робочу силу, мусить доставати що день по 60 коп. потрібних йому на їду, одежу, мешканє і т. д., на відновлюванє своєї сили. В такому разі ми можемо сказати, що відновленє його сили коштує 60 коп. (як 10 коп мають ту-ж вартість що й година праці) або 6 годин праці; інакше можна сказати, що його робоча сила

коштує 6 год. праці, що вартість його робочої сили рівнається 6 год. праці*).

Фабрикант дуже добре знає, що робоча сила варта 6 годин праці, себ то стільки, скільки коштує 6 тарілок або 12 склянок і через те платить робочому за його силу, як за всякий иньший товар, що коштує 60 коп. Отож виходить, що робітник завжди дістає за свою робочу силу як раз стільки, скільки йому треба на нужденне утримуване себе. Вернімося ще раз до нашого питання — на що фабрикант купує робочу силу? Через що продає її робітник, то дуже ясно; до сього примушує його голод, котрий сильнійший від вродженого всякому чоловікови почуття волі, сильнійший від сорому.

Так для чого-ж фабрикант купує робочу силу? Чи не для забави? Ні! Ну для чого-ж? А щоби заробити, щоби забогатіти, як вони люблять казати, „з власної праці“.

Щоби докладно вияснити, на що фабрикант купує робочу силу, роздивімося — де кілька прикладів найкраще вияснюють справу.

Уявім собі, що хтось закладає фабрику, котра виробляє з вати нитки. Нехай він вати купив на 1400 руб., машини купив на 80 руб., 24 руб. ужив на вуглє до парової машини, на ґаз та на иньші додатки, і нарешті пустив в рух свою фабрику. От-же бачимо, що він видав 1504 руб. на заснованє фабрики. Як гадаєте, на що він пускає в рух свою фабрику? Очевидно для того, що хоче свої нитки продати дорожче, ніж заплатив за вату, машини, ґаз; справді, як виробить з вати нитки, то продасть їх не за 1504 руб., а схоче дістати за них більше, н. пр. 2000 руб.

Але хотіти, то ще не досить; треба, щоб йому справді дали 2000 руб. А чи дадуть йому, то ще питанє. Як би могло стати ся таке чудо, щоби машини пряли вату без помочи робітника і як би тоді наш фабрикант заніс до купця свої нитки і запросив за них 2000 руб., купець просто відповів би йому так: В твоїх нитках є передовеім вартість вати 1400 руб., або (коли на виріб десяти копійок потрібно годину праці) 14000 годин праці і потім вартість машини 80 руб., або 800 годин праці, потім вартість вугля, ґазу і т. д. 24 руб., або 240 годин праці. Разом 15040 годин праці. Отто-ж твої нитки варті ні більше, ні меньше як 1504 руб., і більше ніж 1504 руб. за нитки тобі і не дам. Чи був би вдоволений наш фабрикант з такої відповіді — не знаємо. Знаємо тільки, що до сього часу машини самі робити не можуть і що на фабрикантове щастє до машин

*) Треба пам'ятати, що вартість робочої сили рівна стільки годинам праці, скільки треба на підтримуванє життя робітника.

потрібно ще людська праця. Фабрикант се розуміє, наймає 100 робітників і платить їм за їх робочу силу, як за товар, по 60 копійок.

Робітник, найнятий за 60 коп. на день, чистить вату, пряде, мотає нитки і т. д., одним словом, докладає до вати свою працю. За першу годину він доложив до неї одну годину праці, збільшив її вартість на одну годину або на 10 коп.; по двох годинах він додав до неї дві години праці або збільшив її вартість на 20 коп. (коли на виріб 10 коп. йде одна година праці,) По 3-х годинах додав до її вартости 30 коп. і т. д., нарешті, за 6 годин праці доложив 60 коп. вартости, як раз стільки, скільки фабрикант заплатив йому за його робочу силу. Отже за 6 годин праці робітник цілком відробив свою плату. Так працює він цілий тиждень, а по тижні фабрикант забирає нитки, заносить їх на ринок і знов хоче за них 2000 руб.

Скільки хочеш за нитки? 2000 руб.? То за багато, каже купець фабрикантови. Невжеж ти думаєш, що в твоїх нитках справді є 2000 руб. вартости? Де-ж там! Ось обчисли зі мною. Є в них, як сам з'яєш, на 1400 руб. вати, на 80 руб. машин, на 24 руб. угля і газу, крім того є ще на 360 руб. (коли на тижні працювало 100 робочих шість день, по шість годин на день, за плату по 10 коп. за годину; $6 \times 6 \times 100 \times 10 = 360$ руб.); а вартости разом в твоєму прядиві є на 1864 руб.

Отже можу тобі дати за нитки 1864 руб. і ні копійки більше. — Як то? То-ж так нічого не зароблю? Я-ж сам видав на нитки і иньші видатки як-раз 1864 руб.; деж мій дохід? Для чого-ж я порядкував на фабриці? Що мені з того прибуло? На що вся ця комедія? Дійсно, доходу не було-б, виріб ниток не оплатився би, як би нашому фабрикантови не спало на думку: задержувати ще на фабриці і примушувати довше працювати своїх робітників, що вже відробили за шість годин свою плату цілком. Як то? могли-б сказати робітники, ти примушуєш нас довше робити, коли ми вже відробили свою плату? Ми додали до вати як раз тільки вартости, скільки коштувала наша робоча сила.

Що ви там мені кажете? Я купив вас, а не вашу робочу силу, купив вас на цілий день і в сей день можу з вами робити все, що мені схочеться.

І робітники, замість того, щоб по шістьох годинах праці піти з фабрики відпочивати, або працювати на себе, зістаються на фабриці і працюють ще 6 годин. Фабрикант додає їм вати, докуповує машин, вугля. Робітники по кожній годині своєї праці докладають до тої нової вати нову вартість і по 6-ти годинах кожний з них додає до вати

6 нових годин вартости. Розуміть ся, що та нова вартість вже нічого не коштує фабриканта, бо вона йому приходить ся цілком за дармо. Один робітник таким способом додає 60 коп.; 100 робітників додають за 1 день 60 руб., за тиждень додають вони 360 руб. вартости.

Коли тепер наш фабрикант схоче продати сю нову частину свого прядива, то скільки він за нього дістане? Очевидно, що знов 1864 руб. або 18640 годин праці, (ми-ж умовились, що 10 коп. мають в собі одну годину праці.) Тепер обчислїм, скільки коштують самого фабриканта отєї новї нитки. Ото-ж в них буде вартість нової вати (1400 руб.), вартість нових машин (80 руб.), вартість нового вугля і газу (24), і 3600 годин неоплаченої від фабриканта праці робітників, котру він присвоїв цілком дармо. Тепер фабрикант вже з охотою віддасть нитки за 1864 руб., бо вони його не коштували стілько, а всего 1504 руб. (1400 вата, 24 вугля і газ, 80 машини). Тепер вже вирїб ниток не тільки оплатить ся, але ще дасть і прибуток. Зробім тепер укінчений рахунок, себ-то возьмім рахунок того виробу ниток, де фабрикант платить робітникам, і додаймо до нього рахунок того виробу, де вже він нічого робітникам не платить, а бере їх працю за дармо. Наш фабрикант видав на вату два рази по 1400 руб., отже 2800 руб., два рази по 80 руб. на машини і два рази по 24 руб. на вугля і заплатив 100 робітникам за 6 день 360 руб.; а всего видав 3368 руб. Дістане-ж він і за першу і за другу половину ниток по 1864 руб. Значить, фабрикант має 360 руб. прибутку (3728 — 3368 = 360 р.). Звідки-ж взяв ся той дохід? А звідти, очевидно, що за прядїне другої вати фабрикант нічого не заплатив робітникам; що робітники другу половину свої праці віддали йому дармо; що крім 3600 годин оплаченої праці, робітники доложили до вати ще 3600 годин неоплаченої праці; себ то додаткової, неоплаченої вартости, або як звичайно кажуть, 3600 годин надвартости*). От тепер вже знаємо, на що фабрикант наймає робітників. На те, щоби з їх праці мати користь, щоби з них витягати надвартість.

Отже звідки наш фабрикант має свій прибуток, свою користь? Чи з власної праці? Очевидно, що ні. Значить, з чужої? Так, з чужої праці, з праці робітників. — Робітники пів дня тільки роблять на себе, другого пів дня вони роблять на фабриканта, пів життя свого працюють вони для себе, для своєї родини, для своїх, — а друга половина життя

*) Отже що то таке — надвартість? Надвартість це та вартість, котру робітники докладають до виробу після того, як відроблять свою робочу плату; значить, це — є неоплачена праця робітника.

іде на те, щоби фабрикант міг мати дохід з своєї вати, щоби він міг відбирати надвартість.

Що ми тут казали про фабриканта вати, можна сказати про всіх господарів, майстрів і фабрикантів на світі. Всі вони купують робітників, всі купують їх робочу силу на те тільки, щоби з їх праці користувати ся, щоби приказувати їм працювати довше, ніж треба, і таким способом багатіти.

IV.

Мусите однак признати, що те, що я до сего часу казав, є правда. Ви могли-б мені тільки одно закинути, що приклад з фабрикою вати не зовсім якось правдоподібний. Де-ж то видано, щоби машини для фабрики коштували тільки 80 руб., або щоби вата купувалась тільки на 1400 р. То правда. Ті числа, які були подані в тім прикладі, вибрані були тільки на те, щоби вяснити, що то таке надвартість. Тепер я дам вам правдивий приклад з життя, і числа будуть в нему такі правдиві, що вже ніхто не може мені заперечити. В Англії, як відомо, оброблюють дуже багато вати.*) Давно вже там існують величезні парові фабрики, давно вже там робітники перестали жити звичайною праці і мусіли її продавати і давно вже мусіли зійти на наймитів; давно вже терплять голод і нужду. — За те фабриканти багатіють.

Отож один з таких фабрикантів вати видав на свою фабрику 134250 руб.; в кінці року випродав нитки і дістав за них 159.000 руб. Значить, прибутку він має 24750 рублів (159000—134250=24750) або 18 $\frac{1}{2}$ %.

Знаєте, що то зовсім ще не багато, бо і в нас є фабрики, цукроварні, котрі дають 40, 50 і навіть більше процентів прибутку.

Подивім ся тепер, звідки наш фабрикант має той прибуток. А щоби ліпше роздивитись, порахуємо, скільки він на кожний тиждень видає на фабрику. На його фабриці є 10.000 парових веретен. Одно веретено (розумієть ся за помічю робітника), може напярсти за тиждень 1 фунт ниток. Всіх веретен 10.000 — значить фабрика може зробити за тиждень 10.000 фунтів ниток. — треба купити вати більше, ніж 10.000 фунтів, бо завжди при виробі багато пропадає. В нашій фабриці мусить купувати 10 600 фунтів вати, бо 600 фунтів звичайно пропадає. Фунт вати коштував в Англії (1871 р.) 19 $\frac{1}{2}$ коп., отже на вату треба було видати 10.600 раз по 19 $\frac{1}{2}$ коп., або 2.067 руб.

*) В 1873 р. в Англії оброблено 1.264 мільони фунтів вати за помічю 33,500.000 веретен.

Щоби з тої вати виробити нитки, треба ще машин, всяких иньших матеріялів і робітницької праці. Машини, себ то веретена разом з паровою машиною, коштують 60.000 руб., Але куплені машини не відразу з'уживають ся, можуть служити 10 років. Одже виходить, що річний видаток на машини не 60 000 руб. а в 10 раз менше, 6000 руб., а на кожний тиждень (коли лічити в році 50 робочих тижнів) в 50 раз менше, всього 120 руб.

До машини треба камінного вугля (для нагрівання казанів), оливи (для мащення коліс), крім того ще потрібний газ для освітлення фабрики і т. д. Отож на вугле в нашій фабриці видаєть ся на тиждень 24 руб. 60 коп., на газ 6 руб., за мешканє фабрикант платить 36 руб. на тиждень. Разом всі тижневі видатки (вата, вугле, газ, помешканє і т. д.) складають 2284 руб. 50 коп. Але всі ті матеріяли нічого не дадуть, поки до них не буде приложена праця. Через те фабрикант наймає 135 робітників (кожний з них дотримує 74 веретен) і платить їм за їх робочу силу, кілько потрібно на підтримуванє тої самої сили, або иньшими словами, скілько потрібно робітникови на прожитє (їжу, одєжу, помешканє і т. д.). Нехай йому на те потрібно 2 руб. 25 коп. на тиждень. Значить, всім робітникам видаєть ся 303 руб. 75 коп. на тиждень.

Як би робітники робили тільки для себе, себ то, як би віддавали фабрикантови і додавали до вати як раз стілько вартости, скілько самі взяли від фабриканта за роботу, то було-б дуже легко обчислити, скілько повинні коштувати вироблені за тиждень 10.000 фунтів ниток. В тих нитках повинна міститись: 1. вартість з'ужитої вати 2067 руб.*) 2. вартість машини (120 руб.) 3. вартість вугля (24 руб. 60 коп.) 4. вартість оливи (2 руб. 60 к.) 5. вартість газу (6 руб.) 6. вартість ріжних додатків (6 руб.) 7. вартість помешканя (36 руб.) і врешті 8. плата робітникам (303 р. 75 коп.), разом 2587 руб. 50 коп. Стілько коштувати мають 10.000 фунт. ниток, а один в 10 000 раз менше, отже 26 коп. (слівце).

Тимчасом наш фабрикант за фунт ниток дістане не 26 к. а $3\frac{1}{8}$ коп., а за 10.000 фунт. 3.162 р. 50 к., — на 575 руб. ($3.162 \text{ р. } 50 \text{ к.} - 2.587 \cdot 50 = 575$) більше, ніж ми обчислили. Коли нашому фабрикантови дали 575 руб. більше, то очевидно через те, що в його нитках була ще нова вартість, котрої раньше не було і котру робітники доло-

*) Нагадую вам — як говорить ся, що вартість вати є 2067 руб., то говорить ся невірно. Властиво треба говорити так: В тій ваті є стілько вартости, або стілько праці людської, скілько її потрібно на виробленє 2067 руб. А коли казуть, що вата варта 2067 руб., то тільки, аби коротше сказати.

жили власною своєю неоплаченою працею. Бачимо отже, що 575 руб. прибутку повстали з неоплаченої праці, з доданої робітниками надвартости. Робітники дістали від фабриканта 303 руб. 75 коп. за тижневу роботу. За той тиждень однак вони не тільки відробили свою плату, але доложили до бавовни 575 р. неоплаченої праці.

Кождий робітник дістає на день 37 $\frac{1}{2}$ коп. і не тільки їх вертає, але, збільшивши вартість вати, докладає ще нової вартости (надвартости) 58 $\frac{1}{2}$ коп.

Отже виходить, що даремна, неоплачена праця більше, ніж в півтора рази довша від праці оплаченої; робітник довше працює на користь фабриканта, ніж на себе. Надвартість більше, ніж в півтора рази перевищує оплачену працю, або як инакше кажуть, міра надвартости є 1 $\frac{1}{2}$ (або 150 процентів). Міра надвартости є відношення неоплаченої праці до оплаченої. Здасться, я вас тепер зовсім переконав, що не всі доходи повстають з власної праці. — Принаймні ми бачили, що фабрикант має дохід з чужої, а не з своєї праці. То фабрикант. А з чого живуть господарі — майстри, властители земель, урядовці, купці, і т. д. Що можна сказати про їх дохід? Почнім з майстрів.

Добре відомо, що тепер все варшавське узутє робить ся в приватних робітнях, в яких майстер доглядає за роботою, челядники роблять за плату, а ученики дармо. Що майстер заробляє на праці учеників, що він з неї користується, про те і малі діти знають. А ми тут маємо говорити про „оплачену“ роботу челядника. Ви знаєте, яка то тяжка шевська праця: зігнувшись на стільчику, в душній, темній хатині челядник мусить нераз працювати 15, 16 годин, щоби сяк-так заробити на своє утриманє. Платять йому від штуки — більше-менше 90 коп. за пару чобіт. Коли є досить роботи, то вправний челядник за 15 годин може зробити 2 пари і заробити своєю працею 1 руб. 80 коп. Подивім ся тепер, звідки береться заробок майстра.

Шкіра, гума, підшви на одну пару чобіт коштують від 2 руб. 10 коп. до 2 руб. 55 коп., помічні знадоби (дратва, шила, цвяхи і т. д.) коштують 10 коп., мешканє нехай йому коштує 10 коп. *) Плата челядникови 90 коп. Як би челядник діставав за свою роботу все, що йому належить ся, то в парі чобіт повинна-б бути вартість матеріялу (шкіра, гума і т. д.) на 2 руб. 55 коп., вартість иншого матеріялу 10 коп., вартість мешканя — 10 коп. і вартість роботи челядника 90 коп. Разом чоботи повинні

*) Мешканє, розуміється, коштує далеко дорожче, між 9—15 руб., але в тому мешканю роблять не одну пару чобіт, а 50, 100 і більше в місяць, а се ми так прикидаємо, скільки-б тої плати за хату прийшлося би на одну пару чобіт, зроблених за один день.

коштувати 3 руб. 55 коп. Тимчасом майстер продає пару чобіт за 5 руб., на 1 руб. 35 коп. дорожче. Звідкиж взяли ся ці 1 руб. 35 коп. нової вартости? Очевидно, що її не було в цвяхах, ані в підшвах, ані в мешканю; очевидно, що її доложив і міг доложити не хто иньший, як челядник.

Отож наш челядник на 90 коп. оплаченої праці додав майстрови ще на 1 руб. 35 коп. неоплаченої, надвартости, з якої розуміть ся користується ся тільки майстер. Отже знов неоплачена праця в півтора рази більша, ніж оплачена, й знов, як кажуть: міра надвартости є 1½. Робітник з п'ятнайцяти годин своєї праці 5 годин працює для себе, а 10 віддає майстрови, тим його збогачує. Тепер ви бачите, звідки майстри мають дохід. Чи з власної праці? — Очевидна річ, що ні. Вони так само, як і фабриканти, можуть мати доходи, можуть багатіти тільки з чужої праці. З праці своїх робітників і челядників. Тепер ви бачите, як можна вірити тим людям, що розказують дива про те, до якого багатства можна доробитись своєю власною працею. Тепер ви знаєте, що безстидний і ганебний опшуканець той, хто розказує, ніби фабриканти своєю працею доробились до багатства.

А що ви скажете, що є ціла наука, котра повинна-б займатись відношеннями між людьми і виробами людських рук і котру тимчасом люди так перекутили, що виходить, не мов би то сучасний, такий як тепер, лад між людьми, найліпший; не мов би то в доходах ріжних підприємців ніякого користування з чужої праці нема, що дохід і прибуток, — то сама найсправедливіша річ і т. д. Ся наука зветь ся політична економія. Треба признати, що отея перекучена наука багато, дуже багато зла наробила робітникам, котрі довгий час муєли їй вірити, поки нарешті соціялісти не показали, скільки в тій науці брехні і неправди, скільки в ній кривди для працюючих та робітників.

V.

Ми вже говорили про фабрикантів і майстрів. Тепер перейдемо до купців, власників земель, урядовців і т. д.

Щоби докладнійше вияснити собі, звідки беруть ся їх доходи, возьмім собі знов приклад.

Нехай, наприклад, який небудь фабрикант видав на своє підприємство 150 000 руб. Яке се діло, нам все одно; але зрештою нехай то буде цукроварня.

Наш фабрикант накупив машин, бураків, ріжних знадобів, потрібних до цього діла, найняв робітників і за рік виробив цукру на 195.000 руб. Таким способом наш фабрикант має 45.000 руб. прибутку, бо він видав тільки

150.000 руб. Ми вже знаємо, що отєї 45.000 р. то неоплачена праця робітників, або надвартість. Фабрикант з охотою затримаєби цілий отсей прибуток в себе. Хоч ці гроші і дістались йому дармо, але все-ж завсїгди неприємно розставатись з грїшми. — На сю здерту з робітників надвартість чекає багато охочих, кождий хотїв би щось загарбати; кождий хотїв би хоч кілька кропель робітницького поту забрати до своєї кишенї. Перш усїх простягає свою руку купець. Фабрикант без купця нічого не може зробити. Він знає добре, що поки його товар лежатиме в маґазинах, доти він не матиме з нього жадної користі. Треба найперше продати товар, замінити його на гроші і тоді тільки можна сказати, що справа скінчена. Треба, значить, шукати купця, щоби продати йому товар.

Купець знаходить ся; він хотїв купити товар, але з умовою, щоби продавець відступив йому з цукру скїлька процентів. Фабрикант не може з ним не погодитись і відступає йому якийсь процент, і продає йому свій цукор не за 195 000 руб. а за 187.500 руб. Прибуток фабриканта зменшив ся; частина того прибутку перейшла до купецької кишенї, але за те в кишенї фабриканта дзвонять тепер чисті грошки. Купець заробив на сьому ділі 7500 руб. Яким способом дістав він сей дохід? Може з власної праці? Очевидно, ні. Його зарїбок то є тільки частина зиску фабриканта, і через те є частина неоплаченої праці робітників, неоплаченої надвартости.

Отже й купець утримує себе з чужої праці, з праці робітників, що працюють в цукроварні.

За купцем їде поміщик (дїдич, властитель маєтку). Наш фабрикант побудував фабрику на його землі. Буває часами, що фабриканти будують фабрики на своїй землі, але часто будують і на чужій. Властитель землі хоче за землю дістати плату — хоче дістати так звану ренту. Тут нічого не зробиш, думає собі фабрикант, коли треба платити, так плати. І віддає з свого прибутку 3000 руб. ренти. Звідки походять доходи властителя землі? Очевидно також з прибутку фабриканта і знов таки з неоплаченої праці фабричних робітників. *)

У нашого фабриканта зісталось 34.500 руб. прибутку. Але й тепер ще не може він їх сховати до кишенї. Ми сказали, що він вложив на свою фабрику 150.000 руб., що могли бути його власні, але могли бути і позичені. Богато є таких заможних людей, що не хотять братись до якого

*) Ми тут говоримо про такого властителя землі, що сам господарки не веде. Такі, що самі господарують, утримують ся також з праці робітників, але своїх; з праці наймитів, косарів, жєнців і т. д.

небудь підприємства. Вони з більшою охотою позичають свої гроші на проценти і що року загарбують їх до кишені. У одного з таких капіталістів наш фабрикант міг позичити гроші. Нехай капіталіст дав потрібні йому 150.000 руб. по 6 %. Значить фабрикант віддасть йому зі свого прибутку 9000 руб. Алеж з чієї кишені? З першого погляду здається, що з кишені фабриканта, а справді і ці 9000 руб. взяті від робочих, з їх неоплаченої праці.

Тепер фабрикантови зістають ся 25.500 руб. але і ними він не може ще тішитись. З цієї грабіжки уряд хоче урвати і собі і має на те право. Бо для того й існує уряд на світі, щоби глядіти богатих і разом з ними гнітити бідних. І військо і поліцію уряд тримає для того, щоби тримати бідноту в покірності. Коли робочі зберуть ся, щоб умовитись, що би заставити фабриканта підняти зарібну плату, уряд завжди зараз висилає військо, жандармів, щоб усмирити „бунтарів“. Коли фабриканти двох країн позмагають ся, хто з них має послати свої товари в третю країну, то уряди посилають свої війська на війну, щоби боронити жаданя фабрикантів. А коли почнеть ся обуренє робочих, коли вони в голоє почнуть добиватись собі прав і вимагати від купців та фабрикантів справедливости, то уряд готов умисне вишукати яку небудь причину, аби счинити війну, що-б післати на неї „неспокійних“. Отже бачите, які величезні послуги робить уряд фабрикантам і богачам. А для чого, ви думаєте, уряд будує університети, поліпшує міста, будує театри? Чи не для бідних може? Але де там!

Бідний ані дітей до школи не може посилати, ані в театр ходити. *) Все—та поліція, те військо, театри, суди, все то для богатих, для „панів“. На все те уряд потребує дуже багато грошей — і збирає дуже багато податків. Скільки на одно військо йде грошей! А на поліцію, на

*) Є правда й дешеві або дарові школи, що звуть ся „народними“, але то школи нижчі, там наука мала; є правда по иньших сторонах і робітницькі вищі школи (що то звуть ся робітницькі університети), але їх завів не уряд, тільки сами робітники на свої кошти. Колиж в урядових, панських школах (куди часом таки дістають ся і бідні, хоч на превелику силу) ученики не хотять виходити на панських слуг, а починають собі щось иньше міркувати, то їх так само „усмиряють“, як і робітників на фабриках. Такі „усмирені“ певне великий бачив у Києві, Харкові, Одесі і по всіх містах, де в Росії тільки є університети . . .

Так само й в театрах: є дешеві, народні театри, та уряд мало коли дозволяє, щоби там що путнього представляли. А коли де є вільні театри, то се вже не в дяку урядам та дукам, а скоріш їм на перекір.

Коли писалась вперше ся книжечка, то ні робітницьких університетів, ні вільних театрів ще не було. (Примітка від виорядчика).

тисячі урядовців великих, середніх і маленьких, а на міністрів, на царів, цариць, царівен і чорти знають ще на кого!

Більше усього податків платять біднота, робітники. Але трохи дають і фабриканти і капіталісти. Всякий з них вважає за свій обов'язок платити урядови, як своєму слугі. І наш фабрикант віддає урядови зі свого прибутку, нехай скажем, платить 500 руб. податків.

А решту грошей, котрі зістають ся у фабриканта, після його розкошування він докладе до своїх тисяч, щоб ще більше загарбати чужої праці, теї надвартости.

Тепер ви вже знаєте, що і сей податок заплатали робітники; бо фабрикант свого нічого не має, а роздає тільки неоплачену надвартість, неоплачену робітницьку працю. У нашого фабриканта зістаєть ся ще 25.000 р. З них іде 750 руб. директорови фабрики. 1500 руб. в товариство забезпечення, 2250 руб. всяким иньшим пивкам. Зістаєть ся нарешті 20500 руб. чистого прибутку, з яким фабрикант може робити, що йому схочеть ся. Весь світ буде говорити, що ті 20.500 руб. — його „власність“, що він їх набув собі з „власної праці“!

Фабрикант потрапить пожити на ті 20.500 руб.! Він може не обчислювати, скільки йому треба на підтримане ени, а тратити гроші і жити так, як йому сподобаєть ся! Театри, балі, шампанське вино, карети, розкіш в домі, розкіш при столі. Роскошувати можна, бо в кишені брязчить неоплачена праця робітників, — неоплаченої праці вистарчить на все. З неоплаченої праці, з надвартости, жити муть і слуги фабрикантові і його коханка і льокаї, лікарі, що шильнують його панського здоров'я і учені, що доказують, ніби не може бути ліпшого світа, ніж той, де так легко забагатіти з такої „власної праці“.

VI.

Тепер ми виовні вже можемо відповісти на питання, поставлене у нас в початку сеї книжочки.

Хто з чого живе? Хто живе з власної, хто з чужої праці? Хто з чого утримуєть ся; чи працею своїх рук, чи працею своїх рук, чи чужих?

Тепер всіх людей ми можемо поділити на три гурти.

До першого гурту належать люди, що живуть або утримують ся з власної праці; до нього зачислимо всіх ремісників, що мають своє начинє до праці і самі працюють, і всіх селян, що мають стілько землі, аби могли вижити з праці на ній. До другого гурту належать робітники, що не мають свого начиння, селяне, що або мають дуже мало землі, або зовсім не мають і мусять

продаватись, продавати свою робочу силу. До сьогож гурту зачислимо всіх ремісницьких челядників, наймитів, відробкових і т. д.

А третій гурт складаєть ся з тих, що мають начине до праці, але сами ним не працюють, а заставляють працювати других. З тих, що живуть, утримують ся і богатьють з чужої праці; з заграбованної від других людей надвартости. До сього гурту належать фабриканти, господарі, майстри, властителі земель, купці, поліція, військо, урядовці, міністри і царі.

А тепер я Вас спитаю, чи то справедливо? Чи справедливий такий поділ на богатих дармоїдів і бідних працівників? Справедливий, чи ні? В першій половині нашої книжочки ми вже добре довідались, який наш світ. Є в ньому невеличка жменя людей, що живуть, роскошуют на кошт всіх иньших людей. Як то так може бути? Через що? А через те, що та маса людей невільна; через те, що мусить продавати свою робочу силу, що мусить продавати себе.

Через що-ж величезна маса людей мусить себе продавати?

А через те, що у неї нема начиня до праці. А ми вже бачили, що той, хто не має начиня до праці, мусить себе продавати, бо инакше вмере з голоду.

Отже, коли ми хочемо змінити, поправити, поліпшити сучасні порядки, коли хочемо усунути злидні у одних і розкіш у других, що ми повинні зробити?

Очевидно, зробити так, щоби кожний мав своє власне начине праці.

Тоді кожний працюватиме для себе. Ніхто не буде працювати для других, ніхто не буде віддавати надвартости своєї праці. Тоді ніхто не буде купувати людей і їх робочої сили; ніхто не буде відбирати надвартости; ніхто не могтиме богатьти з праці других; ніхто не буде утримуватись з чужої праці.

— Зробити так, щоби кожний мав своє начине до праці? Але як то зробити? В тім власне задане, скажете ви.

— Як зробити? Дуже просто! Відібрати начине до праці від тих, у кого його за багато і віддати для користування працівникам. — Відібрати?! Силою?! Але, на милість, як то відібрати? Хиба то можна? Чи ж то удасть ся? Хиба то морально?

Отож я на всі ті питання постараюсь тут відповісти.

I.

Подивім ся на самий перед, чи то можливо? Чи можливо, щоби кожний робітник, кожний чоловік мав своє начине до праці, чи ні?

Не таке то просте питання, як може здається! На перший погляд здається навіть, що то річ дуже легка. Аджеж було колись, що сліве кожний ремісник мав свою власну робітню і сам собі був паном.

То правда, що давніше так було. Але тоді і людей на світі ще було мало. Те саме місто, в котрім навад 200 лїт було 500 тисяч мешканців, тепер в ньому 4—5 мільонів (наприклад Лондон в Англії); в країні, де 200—300 лїт навад було 2 мільони, тепер може бути 10 і більш мільонів людности; де раніше вистарчало на всіх 100 тисяч пар чобіт, тепер треба мільон, а то і більше; де давніше уживалось мільон аршин полотна, тепер треба в 10—20 раз більше. Давніше, як кажуть „за добрих, давних часів“ — хоч далеко не були вони такі добрі, щоби багати їх повороту, — за давніх часів ткач, що з жінкою і з дітьми працював у себе дома коло вартата, або слюсар, що робив замки, не могли виробити — ані багато полотна — ані багато замків відразу. Робили мало, бо і треба було мало: ткач ткав своє полотно на поганеньких кроснах, слюсар аби яким начинем виробляв свої замки. — Тепер ткач конечно мусить робити на машині. А як би хто захотів робити краще полотно на кроснах, то був би подібний до того, хто поїхав би кіньми туди, куди можна доїхати залізницею. Він сто раз, а може більше мусів би стратити часу на виріб того, що можна за помічю машини зробити за годину. *)

Тепер багато, дуже багато потрібно виробів. Тепер потрібні величезні фабрики, парові машини, потрібні величезні маґазини, щоби створити ту силу виробів. Тепер наприклад в одній Англії 450.087 робітників прядуть вату на 33 мільонах веретен. І як би кожний робітник мав власну свою робітню та своє веретено, як би кожний був самостійним робітником, то всі вони не зробили-б і двайцитої частини того, що тепер виробляється.

В цілому світі бракувало-б виробів з вати і наші господині дуже скарижались би на такі нові порядки.

Отже бачите, що то не так легко, і не завжди можливо, щоби кожний мав у себе окремий вартат, окреме

*) Тепер в Англії за один день перероблюють більше вати, ніж 140 лїт тому за три роки. Правда й те, що тоді і робітників було значно менше.

начинне праці. Правда — не було-б утиску робітників, але була-б за те недостача найпотрібнійших товарів, були-б злидні і навіть голод.

Так, голод! В сьому ви зараз переконаєтесь. В Англії тепер сливе нема робітників, котрі мали-б своє власне начинне до праці. — Селян же, котрі обробляли власну землю, дуже не багато; також сливе не має. Вся господарка там в руках великих панів, котрі мають великі простори землі, парові плуги, парові жнивярки, молотилки і наймають робітників для оброблювання своїх ланів.

Сільські робітники не мають нічого, — ані поля, ні города, ні начиння до праці, не мають навіть власної хати. Вони — мусять продаватись панам в неволю і віддавати їм за дармо свою додаткову працю. Таким робітникам приходиться дуже, дуже погано. Коли читати в книжках описи нужди тих сільських робітників в Англії, то чоловіка злість пориває на те ошуканство та драпіжність англійських панів.

Але чи ви думаєте, що було-б добре, як би кожному з робітників був даний окремий кусок землі? Чи багато виграв би на тому весь англійський народ? Зовсім ні. 1875. року Англія потребувала для свого ужитку 22 мільонів квартерів (квартер містить в собі 75 гарнців) хліба. На англійській землі родить ся тільки 13 мільонів і значить, 9 мільонів треба було привезти зза кордону. Як би земля була поділена на невеликі діляниці, де не можна-б було пустити ані парових плугів, ані жнивярок, то не зібрано-б не тільки 13 мільонів квартерів, а навіть 5—6 м. В Англії почав ся би голод.

Отже бачите, що не зовсім було б добре, як би кожний мав своє начинне до праці!

Щож робити? Не мати власного начиння до праці — погано, бо треба продавати свою робочу силу, продавати себе, збогачувати других; і мати своє власне начинне для праці — також погано, бо буде нужда, голод. Якже порадити!

Рада є і хороша рада. Чому не зіставити так, як є тепер? Де робітники працюють вкупі, чи на великих фабриках, чи на великих ґрунтах, нехай разом і далі працюють. Нехай не ділять ні начиння, ні землі, а нехай цілі фабрики належать до робітників і не до одного з них, а до всіх.

Нехай всі фабрики і вся земля належать до всіх робітників, до всіх селян; нехай то буде їх спільна власність. Нехай вкупі працюють, але не на фабриканта, а тільки на себе. Тоді зроблять вони не менше ніж тепер, а навіть далеко більше. бо кожний буде знати,

що працює не на одного якого дармоїда, а працює на всіх своїх товаришів, а ці на замін працюють на нього. Тепер вже він знає-ме, що як і довше, ніж треба працювати-ме у фабриці, то надвартість (додаткова вартість, додаткова праця) піде на всіх. Не піде на розкошування жмені людей, а на поліпшенє долі всіх і кожного.

Отже — тільки спільна власність фабрик і землі може допомогти робітникам.

II.

А тепер побачимо, чи то удасть ся? Чи можна сподіватись, що справді коли небудь фабрики і земля стануть спільною власністю. Чи справді може статись, що кожний зможе сказати: Я сам собі пан? Аджеж від найдавніших часів були вбогі і багаті. Адже завжди і всюди була маса людей пригноблена, і жменя, що сама других гнітила.

Адже з найдавніших часів були люди, що знаходили такий порядок несправедливим, однак то не допомогло; завжди бідним було погано, а багатим було добре.

Хіба ми не бачимо тепер, що бідноти що раз більше на світі, що страшна пужда обіймає всі краї, що розкіш і сваволя всюда нечувано множать ся. Все це правда, але все це не може нас позбавити надії, навпаки з сього ми можемо бачити, що кінець сучасного порядку, сучасної несправедливості — не за горами; постараємось се вияснити.

Дійсно, число бідноти, позбавленої всякої власности, щораз збільшуєть ся і буде збільшуватись. При сучасних порядках нічого не подієш. Ремісник, коли посилає свій товар на ринок, хоче дістати за нього як найбільше, і в тому нема нічого дивного: він працював над ним, як м'я. Але щож йому з тої праці? Фабрикант же, котрий тіж самі вироби виробляє в своїй фабриці, стільки праці не потребує*). Коли наприклад слюсарови, щоб зробити замок, треба три години, то в фабриці такий замок зроблять за годину або і хутчій. Слюсар буде жадати за свій замок 30 коп. (коли година праці варта гривецник), а фабрикант продасть такий замок за 10 коп. Розумієть ся, у слюсара ніхто не буде кунувати, і він, не маючи змоги продавати свої товари, продасть свій вартетат і піде продавати свою роботу сплу фабрикантові.

Що сказано про слюсара, можна сказати і про всяких других ремісників. Вони не можуть іти навзаводи з машинами. З фабрикою раніш чи пізнійш вони мусять стати наймитами. Щораз більше робітників мусять тратити

*) Не своєї праці, а праці робітників.

свою власність і виставляти на продаж свою робочу силу. Якби-ж то робітники мали принаймні сталу плату, якби вони могли бути певні такої плати, то ще якось то можна було-б прожити на світі. Але зарібок не завжди буває. Робоча плата відносно щораз зменшується і буде зменшуватись, за те доходи і прибуток фабриканта щораз збільшують ся.

Постараємось вяснити собі це. Згадаймо, звідки береть ся прибуток фабриканта: Робітник віддає йому свою додаткову працю, бо частину дня працює на себе, а решту дня віддає йому дармо.

Коли, наприклад, фабрикант має 20 робітників і платить їм по 90 коп. на день, то платить стільки через те, що кожному з них стільки треба на підтримуванє житя (на їду, одежу, мешканє). Але робітники після шести годин праці відробляють вже тих 90 коп., а другу половину дня працюють даремне і таким способом кожний дає фабрикантові що день 90 коп. нової вартости, коли робочий день требає 12 годин. А як їх 20 чоловіків і працюють 333 днів на рік, то в рік вони дають фабрикантові прибутку 6000 руб. ($20 \times 90 \times 333$). Ясно, що чим більше віддають робітники своєї праці, тим більший буде і прибуток фабриканта, а якби замість 6 годин щодень віддавали йому 8 годин, то прибуток був би не 6000 руб. а 7.200 руб. Отож тепер пішло на те, що робітники мусять щораз більше віддавати праці фабрикантам.

Як то щораз більше?

Дуже просто. Через цю наш робітник на день дістає 90 коп.? Через те, що стільки йому треба, аби не вмерти і не стратити можливости працювати, через те, що треба 6 годин праці, щоб виробити вартість їжи, одежі, мешканя: через те звичайне утримуванє робітника варт тільки 6 годин праці; решту-ж бере фабрикант чи майстер даремне. — Якби стало так, що для підтримування житя робітника треба було не 6, а 4 годин праці, то плата за роботу була-б не 90 коп. на день, а лише 60 коп.

Робітник на себе працював би вже тільки 4 годин, а фабрикантови віддавав би 8 годин своєї праці, або додавав би 8 годин надвартости.

Так воно й є. Разом з тим, як всюди заведеть ся машини і завдяки їм все виробляється хутчій, що раз менше треба праці, щоби зробити все, що потрібно робітникові. Давнійше на сорочку йшло 2—3 днів праці, а тепер тільки день, а то й менше; давнійше жупан, наприклад, коштував 10 днів праці, а тепер не коштує й 3.

Виходить, що робітникови тепер не треба працювати на себе (щоби відробити свою плату) так довго, як колись давніш — давніш він мусів працювати на себе 6 годин, а тепер досить з нього й чотирох. Але яка йому з того користь? Давніше з 12 годин щоденної праці він на себе працював 6 годин, а 6 годин віддавав дарма фабрикантови; тепер досить з нього й 4 годин, решта-ж, 8 годин, — зістаєть ся фабрикантові.

Робітник працює, як і давніше, а виграв тільки фабрикант. — Давніше робітник на себе працював 6 годин, а решта 6 годин ішла на витворюване надвартости і міра надвартости (т. є. відношенє неоплаченої праці до оплаченої) була 1 або 100 %.

Тепер потрібна для робітника праця забирає 4 годин, а надвартість — 8 год. і її міра буде 2 або 200 %. Тепер у всіх ремеслах, у всіх розборах праці щораз більше заводять нові машини. — дякуючи їм, зменшуєть ся час праці робітника, потрібного для його утримування, а враз з тим збільшуєть ся час праці, що робітник віддає фабрикантови. — Міра надвартости мусить також щораз збільшуватись.

Тепер ми бачимо, через що робітники щораз мусять бідніти, а фабриканти щораз багатіти.

— Мала в тім для нас потіха, відповісте ви мені. — Коли так мусить бути завжди, то звідки у нас з'явить ся надія, що настануть ліпші часи. — Відповім вам на те привовідкою: Нема нічого такого злого, щоб не виїшло на добре. Так і в зрості надвартости є багато доброго. Перш усього — добре те, що утриманє робітника щораз менше коштує. Тепер, поки слівце вся праця віддаєть ся фабрикантови, робітникови з сього не велика потіха, але з часом се зменшенє конечної праці дуже йому придаєть ся.

Крім сього мусимо тут згадати ще одну річ, якої доси ще не згадували.

Як ви думаєте, — чи всі фабриканти багатіють з чужої праці?

Де-ж там? Всі не можуть забагатіти, бо вони старають ся зруйнувати один одного. Один стараєть ся виробити товарів, напр. перкалю на продаж, як можна більше; другий посилає більше, третій ще більше; кожний з них мусить продавати свої товари як найдешевше, коли не хоче, щоби вони залежались. Паренті на ринок навозить ся стілько перкалю, що на весь не знаходить ся кунців і фабриканти банкрутують. Тільки дуже багаті можуть втриматись і провадити далі фабрикацію, а менше багаті руйнують ся до крихти і з собою руйнують тисячі робітників, що у них працювали. І се повторюєть ся через кілька літ, напр.

через 10.: через скілька літ мусить гинути багато дрібних фабрикантів і багатіти скілька великих; через скілька літ маса робітників викидаєть ся на вулицю.

Ну — і що-ж з того?

Дуже багато. Фабрикантів і взагалі богачів стає що раз менше, а бідноти, робітників — що раз більше. Багатство йде до рук що-раз меншої жменьки людей, а нужда обіймає щораз більшу масу їх.

Робітники бачать, що фабрикантів що-раз стає менше, що хоч багатство їх збільшуєть ся, число самих богачів зменшуєть ся, і що коли фабриканти виграють на маєтках, то тратять на силі.

Робітники-ж на фабриках звикають працювати в купі, бачать власними очима, як добре працювати в купі, як при тому виграєть ся час і на скілько виробу виходять ліпшими. Бачать також власними очима, як погано, коли всі начиня до праці належать до одного властителя, що сам не тільки не працює, а часто не знає, як фабрикують ся його товари, і не раз не бачить навіть фабрики.

Разом з тим на фабриці робітники учать ся обстоювати один за другого; вони бачать, що вони — брати між собою, що у них один є спільний ворог, котрий живе з їх праці, і розуміють, що тільки тоді його подужають, як з'єднають ся по братерськи і стануть один другому до помочи. — Нічого нема дивного, що може не одному робітникови приходить думка до голови, а чогож справді ми працюємо на одного? Нас сила, а він один; ми працюємо, а він нас обдирає. Як би фабрики були наші, ми не ганялись би за прибутком, за здирством, а дбали-б тільки про утриманє. Ми працювали-б на користь всіх, а тимчасом фабрикант дбає тільки про свою користь, на погибель всім — Чому-б то не умовитись усім робітникам і не відіорати фабрики і землі від всіх богатирів?!

III.

Відіорати, чи то-ж буде справедливо, запитаєте.

Скажу вам на те, що не ніс для табаки — а табака — для носа. Не для того люди на світі, щоби робити як найбільше товарів, а товари для того, щоби люди що раз більше могли з них користуватись. Робітники витворюють товари і вони повинні з товарів користати, а для сього їм потрібні начиня до праці, що тепер належать фабрикантови.

А як вам хто скаже, що власність свята, що зачіпати її не годить ся, не вільно, то маєте коротку і ясну відповідь: А вам вільно було сотки літ що дня, що години нас об-

крадати, висисати з нас кров і піт? Ми беремо своє. Фабрики побудовані нашими руками; все, що вийшло з наших рук, повинно тепер до нас належати. Не хочемо більше збогачувати нашою працею других.

IV.

Тепер вістаєть ся найважнійше питання: Яким способом відібрати фабрики й землю? То вже ваша річ. Над сям ви сами повинні подумати.

Як колись треба було визволити з неволі рідний край, або вигнати ворога з рідного краю, у вас, робітники, проси помічі і тоді ви могли питати: визволити рідний край, вихати ворога, ми готові, але як то зробити?

Тепер іде річ про вас самих, про ваші родини, про ваших синів, а своє власне діло треба вміти самим улажувати.

Однак завше намагайте, що тільки при спільнім володінню начиняма до праці люди можуть бути щасливі.

І коли тисячі людей будуть вам казати, що один чоловік власною силою може здобути собі все, — не вірте їм.

Тільки спільною працею, спільними зусиллями робітники можуть здобути собі щастє.

Вийшли з друку такі брошури:

М. Михайленко — Національне питання в Росії й війна. Зміст: I. Національна справа й держава; II. Національна справа в російській державі; III. Українська національна справа в російській державі; IV. Український народ і теперішня війна.

Юрій Ручка — Російські соціалісти й теперішня війна. Зміст: Передмова редакції — Українці, Росія й війна; Вступ — Характеристика російського соціалістичного руху; I. Російські соціалісти й теперішня війна; II. Критика поглядів Плеханова і Троцького в справі теперішньої війни; III. Будучність інтернаціоналу й федерація держав; IV. Висновки; Додаток — погляди німецького соціалістичного посла Ленша про будучність царату.

М. Михайленко — Росія й Україна. Зміст: Передмова редакції; I. Вступ; II. Політика російського уряду супроти України. 1. Від Переяславського договору до повного зруйнування самостійности України. 2. Російський уряд супроти українського національного відродження; 3. „Конституційна Росія“ й українська справа; III. Українська справа й російське громадянство. 1. Від початку 19-ого століття до революції 1905—1906 років. 2. Під час „конституційної“ ери. Додаток — Розвиток польської політичної думки в українській справі. IV. Росія й українська справа в Австрії. V. Українська справа й польсько-російські відносини; VI. Протиукраїнські пляни Росії в теперішній війні; VII. Україна й теперішня війна.

М. Залізник — Самостійна Україна — несоціалістичне гасло?

М. Залізник — Українці, Росія й війна. (Замітки й матеріали.)

М. Михайленко — „Визвольні Маніфести“ російського уряду в теперішній війні. Зміст: Маніфест до поляків; Маніфест до народів Австрії; Маніфест до „російського народу“ в Австрії; Російське поступове громадянство на послугах російського уряду.

В. Лібкнехт — Чи Європа має сквозачити? Зміст: Від редакції; Передне слово; Сором Європи; Війна на сході; Завіщане Петра Великого; Війна на овиді; До політичної ситуації; Політичне положення; Слово до німецьких соціалдемократів; Чотири тижні пізніше.

В німецькій мові вийшли:

Georg Ruczka: Die russischen Sozialisten und der gegenwärtige Krieg.

Georg Ruczka: Die französischen Sozialisten und der Krieg.

Друкують ся або готують ся до друку:

1. Галичина й її національне значінє для України.
2. Українська Галичина — окремиї коронний край.
3. Х. Житловський — Соціалізм і національне питанє.
4. М. Борисов — Соціалізм і проблема національної автономії.
5. Національна справа й Партія Соціалістів-Революціонерів.
6. К. Кавтський — Національність й інтернаціональність.
7. К. Кавтський — Національна держава, імперіялістична держава й союз держав.
8. Дмитро Сметанка — Соціалізм, завойовницька політика, патріотизм і націоналізм.
9. В. Василенко — Світова війна.
10. І. Сокира — Хай Європа козачіє!
11. Е. Бернштайн. — Інтернаціонал робітничої класи й європейська війна.
12. Ф. Волховський: Як мужик став довжником у всіх.
13. Ф. Волховський — Казка про несправедного царя, друге українське виданнє.
14. Ф. Волховський — Казка про солдатську душу, друге українське виданнє.
15. А. Бах — Цар — Голод, друге українське виданнє.
16. В. Рюмінський — Повстанє селян в Англії, друге українське виданнє.
17. М. Драгоманів — Віра і громадські справи, друге українське виданнє.
18. Др. Осип Назарук: Що се є: суспільні класи, боротьба клас, буржуазія, пролетаріят, капіталізм і організація?

